

YLIOPISTOLLINEN ITSETUTKISKELU

Fred Karlsson

Kriittinen tarkastelu kuuluu tärkeänä aineksena tieteen olemukseen. Kriitikkiä harjoitetaan yliopistoissa eri tavoin, esimerkiksi suullisissa kuulusteluissa, opinnäytteiden arvosteluissa ja virantäyttäjien asiantuntijalausunnoissa.

Mutta itsekritiikkiä yliopistoissamme harrastetaan vain vähän, sellaista, joka kohdistuisi yliopistoon itseensä, sen perinteisiin, hallinnollisiin menettelytapoihin tai tehtyihin erehdyksiin.

Tämä väite voi tuntua väärältä. Ovathan viime aikoina esim. Helsingin yliopiston opiskelijat, assistentit ja dosentit väkevästikin arvostelleet vinoutunutta virkarakennetta, dosenttijärjestelmän vesittämistä ja vajavaisia mahdollisuuksiaan vaikuttaa keskeisiin päätöksiin.

Tarkoitankin yliopistojemme establishmentiä eli professoreita ja heidän varassaan toimivaa hallintoa. Harvassa ovat ne professorit, jotka julkisesti ovat ottaneet kantaa yliopistolaitoksen perimmäisiin ongelmiin.

Harvinaislaatuinen poikkeus Suomen professorikunnassa on Oiva Ketonen, joka vuosikautia (esim. Ketonen 1971, 1986) on harjoittanut ytimeen menevää yliopistokriitikkiä. Professoreiden piiristä Ketosen analyysin monet keskeiset kohdat, kuten kykenemättömyys itsekritiikkiin tai opiskelijoiden jättäminen oman onnensa nojaan akateemiseen vapauteen vedoten, eivät kuitenkaan ole saaneet vastakaikua.

Laimeita reaktioita osakseen ovat saaneet myös sellaiset teokset kuin Antero Jyrängin ja Yrjö Littusen yhdessä Eino S. Revon kanssa julkaisema pamfletti "Miten professoria tehdään" (1971), ja Markku Tyynilän toimittama "Huomenta, yliopisto", joka ilmestyi Ylioppilaskunnan satavuotisjuhlien merkeissä 1968.

Tyynilän kirja on omistettu Alma Materille Helsingin yliopistolle, jonka toivotaan heräävän "satavuotisesta unestaan huomaamaan, että ylioppilaskin on yliopistoyhteisön varteenotettava jäsen, täysi-ikäinen ja valmis ottamaan osavastuun yliopistoasioiden hoidosta".

Runsaat parikymmentä vuotta myöhemmin on pakko todeta, että ollaan samassa pisteessä kuin 1968 ja 1971.

Ja vielä yksi esimerkki, 1987 ilmestynyt Jaakko Nummisen "Yliopistokysymys", joka on katsaus yliopistolaitoksen kehitykseen ja nykytilaan. Numminen ottaa kriittisesti kantaa havaitsemiinsa puutteisiin kuten rehtoreiden kuivahkoihin lukuvuoden avajaispuheisiin ja uusien tieteenalojen laiminlyömiseen. Mutta Nummisenkaan näkökantoja ei ole paljon noteerattu julkisessa yliopistokeskustelussa.

Keskustelua kaivataan siis lisää. Meneillään oleva akateeminen juhluvuosi vielä korostaa keskustelun ajankohtaisuutta. Perinteiden kunnioittamisen ohkeen tarvitaan myös perusongelmien tuuletusta ja tulevaisuuden suunnittelua. Seuraavassa muutama reunahuomautus taustana Helsingin yliopiston olot.

Professoreiden asiantuntemus

Professoreiden asiantuntemuksen tärkeyttä on usein aiheellisesti korostettu yliopistohallinnon selkärangana. Joskus usko professorin kaikkivoipaan asiantuntemukseen saa suorastaan myyttiset mittasuhteet. Mutta on toki selvää, että professori on oman alansa asiantuntija -- kuinka muuten voisi ollakaan.

Epäselvempää on sen sijaan, missä mielessä professori on muidenkin tieteenalojen asiantuntija.

Tuntuu kyllä uskottavalta olettaa vaikkapa, että kieliaineen professorin asiantuntemus antaa valmiudet arvioida myös muiden kieliaineiden töitä.

Mutta ulottuuko professorin asiantuntemus rannattomasti yli kaikkien tieteenalojen? Onko esimerkki-professorillamme riittävät edellytykset ottaa kantaa myös kotieläinten jalostustieteen, kansantaloustieteen, kemian, eksegetiikan, urologian ynnä muiden tieteiden vaikeimpiin kiistakysymyksiin?

Oma vastaukseni on "ei". Erityisesti valitusasioiden käsittelyn yhteydessä olen Helsingin yliopiston suuressa konsistorissa monta kertaa kokenut tilanteen epämiellyttäväksi, kun on joutunut ottamaan kantaa aivan vieraiden alojen pätevyys- ja ehdollepanokysymyksiin.

Tilannetta eivät yleensä selvennä monisatasivuiset asiakirjapinot, joissa on asiantuntijalausuntoja, valituskirjelmii ja niiden vastineita, kanteluita ym. Monien professoreiden äänestyskäyttäytymisen tällaisissa tilanteissa ratkaisee jonkun toisen suullinen mielipide. Tämä "joku" voi olla naapuritiedekunnan tuttu professori, jonka todelliseen asiantuntemukseen pohjautuvan mielipiteen tulee kysyneeksi ennen ratkaisevaa kokousta, taikka asianomaisen tiedekunnan dekaani, joka kokouksessa suullisesti esittää ratkaisuehdotuksensa.

Professorikollegion päätökset eivät yksilötasolla aina ole niin omakohtaisen harkittuja kuin annetaan ymmärtää. En tietenkään tarkoita, että olisi kyse tahallista rikkeistä. Monet tieteelliset erimielisyydet ovat kerta kaikkiaan niin hankalia ja joskus mahdottomiakin ulkopuolisen arvioida, ettei (toisen tieteenalan) professorilla ole siihen sen kummempia edellytyksiä kuin opiskelijallakaan.

Tieteellisen asiantuntemuksen suhteellisuutta korostaa sekin liian vähälle huomiolle jäänyt tosiseikka, että opinnäytteistä ja erityisesti virantäytöistä annettavat asiantuntijalausunnot hyvin usein menevät ristiin. Asiantuntija A pitää hakijaa B hyvin pätevänä ja asettaa hänet ensi ehdokassijalle hakemaansa virkaan, kun taas asiantuntija C pitää samaa hakijaa B epäpätevänä.

Milloin tällainen tilanne ylipäättään on tulkittavissa, se johtuu siitä, että joko A tai C on erehtynyt, lukenut hakijoiden tuotannon huolimattomasti, ollut pahansuopa, tms., ja tämä syy näkyy selvästi läpi. Tällöin tervejärkinen opiskelijakin kykenee dokumenttien tai jonkun toisen henkilön suullisen todistelun pohjalta oikeaan johtopäätökseen siinä missä professorikin. Muussa tapauksessa voitaisiin ongelma yhtä hyvin ratkaista arvannostolla.

Professoreiden keskinäinen kollegiaalisuus

Professorikollegion päätöksentekotilanteessa harvat yksilöt toimivat suvereenissa isolaatiossa niin, että he ratkaisisivat joka asian sellaisenaan ottamatta mitään muuta huomioon. Yksittäinen jäsen on osa mutkikasta (mutta tavanomaista) verkostoa, jossa hän puheenvuoroja käyttäessään, asioihin puuttuessaan, päätöksiä tehdessään, äänestäessään jne. pyrkii maksimoimaan omat (so. lähinnä oman laitoksen) pitkän tähtäyksen edut.

Käytännössä tämä ilmenee monien professoreiden kohdalla niin, että muiden intressipiireihin kajotaan vain ääritilanteessa. Näin taataan oman reviirin rauha ja varmistutaan tuesta omille tulevaisuuden koitoksille. Professorikollegian oman alansa tuntemusta ei hevin aseteta kyseenalaiseksi.

Kollegiaalisuuden takia vaietaan herkästi silloinkin kun asioihin ehkä tekisi mieli tai jopa pitäisi puuttua. Jos kysymyksessä on aivan tökerö yritys, toki puututaankin. Mutta moni vaikea päätösasia sijoittuu epämääräiseen välimaastoon, jossa voidaan tehdä niin tai näin. Kollegaa ei vastuteta, ellei se ole aivan välttämätöntä.

Näin kollegiaalisuus toimii käytännössä, tapaus on kuukauden ikäinen: Tiedekunnassa on painatuslupaa varten arvioitavana lisenssiaatin jättämä väitöskirjan käsikirjoitus. Asiantuntija X, arvostettu oman tiedekunnan jäsen, esittää painatuslupan epäämistä. Ulkomainen asiantuntija Y, vähintään yhtä tunnettu ja monisatapäisen tutkimuslaitoksen esimies, esittää varauksitta painatuslupan myöntämistä. Tiedekunta yhtyy enempää lausuntoja pyytämättä yksimielisenä asiantuntijaan X eikä myönnä painatuslupaa.

Prosessi on edennyt muodollisesti oikein, mutta ikävät kysymysmerkit leijuvat ilmassa: Saiko lisenssiaatti Z oikeudenmukaisen kohtelun? Oliko X täysin oikeassa ja Y täysin väärässä? Mitä vaikutti kollegoihin se, että X (toisin kuin Y ja Z) otti osaa asian koko käsittelyyn?

Kollegiaalisuuden hiljaiset ilmentymät ovat lisäksi, miksi on tärkeää saada mukaan professoreiden kanssa tasavertaiset osuudet kriittisesti ajattelevia opiskelijoita ja muita opettajia yliopistolliseen päätöksentekoon.

Tasajakoperiaate ja vanhat virkalistat

Voimavaroja jaettaessa tai supistettaessa yliopistoissa noudatetaan käytännössä tasajakoperiaatetta lähtökohtana status quo. Tämä takaa etabloiduille isoille laitoksille vakaat oltavat. Tähän on viime vuosina toki tullut eräitä kosmeettisia muutoksia, mutta perusasetelma ei ole muuttunut.

Huonosti toimivia laitoksia ei rangaista sanktioilla, esimerkiksi virkoja tai määrärahoja leikkaamalla.

Joka tiedekunnassa on vanhastaan uusien virkojen toivomusluettelo. Uuden viran kiilaaminen tämän listan kärkeen on melkein ylivoimaista.

Rehtoreiden ja dekaanien valtaa nopeasti panostaa uuteen lupaavaan laitokseen tai koulutusohjelmaan joko ei ole, tai sitten sitä ei haluta käyttää. Kollegiaaliset elimet ratkaisevat nämäkin asiat, ja näiden elinten enemmistön muodostavat etabloitujen laitosten professorit omine intresseineen.

Yhdessä nämä käytänteet saavat aikaan sen, että uusien tieteenalojen introdusoiminen yliopistoon on kohtuuttoman kankeaa.

Korkeakoululaitos elää nyt suotuisaa taloudellisen kasvun aikaa ja nykyinen opetusministeri suosii korkeakoulujen budjettivallan lisäämistä. Mutta uusia rahoja ei välttämättä kanavoida tuorempien periaatteiden mukaan.

Aloitteen- ja päätöksenteon luisuminen yliopistojen ulkopuolelle

On pahaenteistä, että monet tarpeelliset uudistukset ja uudennokset tulevat yliopistoihin ja tiede-elämään, erityisesti Helsingin yliopistoon, väkipakolla ulkoapäin etsikkoajan kuluttua umpeen.

Korkeakoulujen kehittämislaki 1966-1981 saatiin aikaan -- Helsingin yliopiston johdon vastustuksesta huolimatta. Tutkinno uudistuksen opetusministeriö osittain yliopistoille saneli. Sitä yliopistot ovat paljon valitelleet, toki syystäkin. Kummempaa on, että opetusministeriö on paljossa joutunut käynnistämään myös tutkinno uudistuksen lieveilmiöiden korjaamisen, esim. välttämättömät toimenpiteet opiskelujan lyhentämiseksi.

Tuore esimerkki on Euroopan ulkopuolisten kielten ja kulttuurien opetuksen ja tutkimuksen tehostaminen. Nämä on Suomessa pitkään laiminlyöty, vaikka niiden tarve on kiistaton. Siltikään ei Helsingin yliopisto muutamia vuosia sitten nostanut tämän painopisteen virkoja näkyvästi ylös. Tulos: korkeakouluneuvosto ja opetusministeriö joutuivat niitä nostamaan, jotta ne saataisiin perustetuksi.

Helsingin yliopiston hallinnonuudistusesitys saatiin herkulesmaisena, vuosikymmeniä kestäneen ponnistuksen jälkeen valmiiksi, mutta muodossa, johon ulkopuoliset joutuvat tekemään huomattavia korjauksia. Laitoshallinnon uudistamisesta yliopisto ei tehnyt varsinaista ehdotusta ollenkaan.

*

Yliopistolaitos on jonkinlaisessa kriisissä. Syvimmältään on kyse henkisestä profiilista. Nykyinen yliopisto, luento- ja kirjatenttipainotteinen, luovuutta ja erilaisuutta vieroksuva tutkintotaival uuvuttaa parhaankin opiskelijan, semminkin kun opettajakontaktit jäävät melko vähiin ja yliopiston perustunnelma on virastomainen.

Yliopistot eivät ole tarpeeksi jännittäviä.

Kirjallisuutta

Jyränki, Antero, Littunen, Yrjö, Repo, Eino S.: Miten professoria tehdään. Otava: Helsinki 1971.

Ketonen, Oiva: Yliopiston tie. Otava: Helsinki 1971.

-- Arvovallan politiikkaa. WSOY: Porvoo, Helsinki ja Juva 1986.

Numminen, Jaakko: Yliopistokysymys. Otava: Keuruu 1987.

Tyynilä, Markku, toim.: Huomenta, yliopisto. Otava: Helsinki 1968.